

Анджей Вайда „Киното и останалият свят. Двоен поглед“

Това, което ще прочетеш в тази книга, драги читателю, съм го разказвал вече много пъти на моите приятели. Подобрявал съм разказаното и най-вече съм го съкращавал, но гледах да не преиначавам и да не разкрасявам фактите независимо от реакцията, която предизвикваха. Аз съм от поколението, което учеха да не лъже, нещо по-лошо – и да не съчинява. Сигурно затова станах режисьор, а не сценарист и през целия си живот съм се стремил да придавам правдоподобност на текстовете, които ми бяха поверявани – и в киното, и в театъра.

Когато размишлявам кои образи са формирали въображението ми, трябва да започна от ангела хранител, който бдеше над леглото ми и ме съпровождаше от най-ранно детство. После идва илюстрацията от един учебник, представяща лвовските Орлета – помня я прекрасно, макар че мина половин век, откакто открих тази репродукция на картината на Войчех Косак в един краковски антиквариат. И накрая „Дебри“ на Артур Гротгер, чиято мрачна мистика преживях толкова дълбоко, докато четях монографията на Антони Потоцки на светлината на газената лампа в дядовата ми къща в Пшемишъл. Тази сбирка обаче не би била пълна без конните портрети на Тадеуш Косцюшко и Юзеф Пилсудски.

Бях нормално момче – баща ми ме учеше да яздя, ангелът хранител бдеше над всяка моя стъпка, а мама трепереше за живота ми, откакто разбра през пролетта на 1942 г., че съм се заклел във всичко свято пред моя командир от Армия Крайова, а то беше толкова свято, че в нашата къща за него винаги се шепнеше.

И макар че през същите тези военни години прочетох незабравимата студия на Юзеф Чапски „За Сезан и съзнанието на художника“ – която отвори слепите ми дотогава очи към света на изкуството и според мен ме направи най-модерния художник в Радом, където тогава живеех, – не успях напълно да залича от съзнанието си картините от миналото, които познавачите намират за напълно бездарни. Дори напротив – непрестанно се връщат и придобиват нови значения.

Кой ме възпита? Родителите ми със своите военни традиции за чест и дълг, баща ми с мундира си, закопчан до брадичката. Училището – класическата гимназия, културата на Гърция и Рим. Католическата църква – Божиите закони. С този патриотичен и морален възглед за света влязох във войната през 1939 г. И какво видях? Че изобщо няма нужда да обявяваш война на противника, по-сигурно е да го изненадаш – значи лъжата побеждава. Че никой не защитава победените, а слабите трябва да умрат – така може да се планира унищожението на цели народи, не само ликвидирането на политическите противници. Че единственото изкуство на победителите могат да бъдат военните маршове и пропагандните плакати. Разбрах, че римското право и ценностите на средиземноморската култура вече не са в сила. Нима трябваше да приема всичко това? И можех ли да игнорирам целия този опит, когато започнах да режисирам филми?

*

Животът е като скучно театрално представление, но не бива да бързате да излизате преди неизбежния край. Испитах това в пълна мяра през пролетта на 1946 г., когато се озовах случайно в подземията на Държавна сигурност в Краков на Плац Волношчи. След продължилия много часове разпит бил ли съм, или не, в Армия Крайова и ако съм бил, то с кого, моят млад следовател оброни глава на бюрото и потъна в дълбок сън, оставяйки чекмеджето полуотворено с пистолет вътре. Макар че бяхме на четвъртия етаж, свободата навън ме изкушаваше, виждах деня след разпита, продължил цялата нощ. Но чаках, без сам да зная защо. Може би просто съм бил любопитен какво ще се случи по-нататък, а може би именно тогава разбрах, че привидностите мамат и моят

угнетител, минал през добрата школа на НКВД, само се преструва, че спи. През тези няколко дни по коридорите на ДС чувах непрестанно руската реч на съветските консултанти на нашите угнетители.

Като малък бях болезнено плах. Искях да стана министрант, но не ми достигна смелост; знаех наизуст латинските текстове, но се боях, че ще ги забравя, като трябва да отговарям на свещеника. Когато в 20-а радомска харцерска дружина станах отряден ръководител и се изправих пред строения си отряд, не можах да произнеса командата. Странно – нали бях израснал в казарма, сред заповеди, издавани винаги с приповдигнат тон, и поучения, които звучаха категорично и безапелационно. Вече 45 години, откакто съм режисьор, все давам команди – явно човек може всичко да научи.

Цялата си младост изживях с надеждата, че светът може да бъде направен по-добър. Киното – изкуството на XX век – трябваше най-успешно да помогне в това дело. Вярвахме, че хората от различни страни, различни раси и континенти, опознавайки се взаимно чрез филмите, ще станат приятели и съюзници. Но светът е тежко болен и дори да му даваме като на дете нови и нови играчки, те няма да го излекуват. Вечер в кината се прожектират нови филми, но вече я няма надеждата, че благодарение на тях светът ще разбере грешките си и ще намери общ път към щастието.

Днес няма един филм за всички, а филмът за избрани ми се струва нещо неприемливо – загуба и пълно поражение. Аз израснах в старата традиция на киното, затова винаги се стремя да общувам със зрителите, да разбирам другите. Възгледът на Сартр, че адът – това са другите, ми се струва само литературна метафора. Другите и аз – това е сила. Не приемам становището, че киноизкуството изразява тайната на твореца, а зрителите са само излишен придатък на твореца режисьор.

*

Животът на един филм е колкото живота на пеперудата – рядко трае по-дълго. За да разбереш успеха или провала му, трябва да познаваш обстоятелствата около създаването му и екранното му присъствие. Животът на филма е преди всичко реакцията на публиката и написаното от рецензентите и критиците. Когато подготвях за печат албума „Вайда. Филми“ и правех подбор от всичко написано за мен в Полша и в чужбина, не спирах да се удивлявам откъде съм имал сили за всеки следващ филм, щом поредният е бил обявен за бездарен? И защо не ме главозамаяха похвалите, които бяха толкова много? Намирам само един отговор: повечето от тези рецензии виждах за първи път. Още когато снимах *Канал*, се разболях от язва и лекарите ми препоръчаха колкото може по-малко да се вълнувам. Така се изправих пред избора: или да спра да правя филми, или възможно най-малко да се интересувам какво пишат за тях рецензентите. Чудно ли е, че избрах второто?

Наскоро в телевизионния филм *Кредит и дебит* опитах да направя равностойка на печалбите и загубите в живота си. Към загубите причислих вечната липса на време за природата около мен (може би само с изключение на *Брезова горичка*). За съжаление това не се отнасяше само за дърветата и цветята; и хората не бях наблюдавал достатъчно задълбочено – твърде повърхностно бях гледал на приятелствата. Това е голяма загуба, днес осъзнавам това.

Може би в някакъв момент човек трябва да се откаже от онези действия, които ни водят към успеха? Може би успехът се крие някъде другаде – може би за него решават не тези, които ни гледат, а самите ние? Днес не мога решително да отговоря добре ли съм направил, бил ли съм там, където трябва, и помогнал ли съм на този, на когото трябва. Да, бях щастлив, защото моята стихия бяха движението, действието, но дали не трябваше в нужния момент да кажа НЕ? Не можах да го направя – прав ли съм бил? Това безпокойство вече никога няма да ме напусне.

А при печалбите? Няколко филма, от които съм доволен не защото бяха по-добре приети от другите, а защото просто на мене ми харесват. Особено онези филми, които се родиха именно тогава, когато трябваше. Нима не можех да почакам свободата и тогава да направя *Човекът от желязо*? Никога не съм мислил да правя шедеври – май и това мога да запиша като плюс. Да правя филм след филм – за мен това е единственият път някой от тях да се окаже стойностен.

Обявяването на военното положение на 13 декември 1981 г. беше удар, последствията от който трудно можеха да се предвидят. Тогава разбрахме, че по еволюционен път е невъзможно да се направи комунистическият строй по-добър и по-близък до натурата на поляците. Струваше ли си тогава организирането на всички действия, правенето на филми и писането на книги, които настояваха за повече свобода и истина? Все пак смятам, че не можем да зачеркнем онези години. От страниците на книгите, от екрана и от сцената в сърцата и душите на поляците влязоха онези мечти, на които дължим свободата – бяха чакали, скрити там, своя час.

В живота си имах доста късмет, без който трудно бих се оправил във времето, в което живях. Вярно, никога не се бутах напред – не защото не бях амбициозен; винаги по-интересно ми беше какво ще се случи по-нататък, пък пионерите бързо загиват или ги обхваща досада... Независимо от грешките, които съм извършил през тези години, независимо от трудностите и ограниченията, които изтърпявах в различните периоди на Полската народна република (ПНР) и които трябваше да имам предвид в работата си, не смятам живота си за похабен.

Не можах да се въздържа да не сложа в тази автобиография части от дневника, който водя от много години. В него са отразени много събития, на които бях съвременник. Ако неведнъж съм предизвикал интереса на зрителите, ако съм събудил приспаните им нужди и чувства, то е, защото самият аз живях с живота на обкръжаващия ме свят.